

ANARŞİZMİN İKİ YÜZÜ: İTAATSİZLİK YAHUT ŞİDDET

Tamer KÜÇÜKYAĞCI*

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, anarşizmin şiddet ile olan ilişkisini ve anarşist şiddeti meşru kılan gerekçeleri anlamak ve tartışmaktır. Bu kapsamda anarşist değerlerin şiddet kullanımıyla ilişkisi tartışılmış, anarşist devrime giden yolda önde gelen anarşist düşünürlerin görüşleri ve uygulamaları ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmada şiddet kullanımını reddeden anarşist düşünürler ve bu düşünürlerin anarşist ilkeler bağlamındaki argümanları değerlendirilmiştir. Şiddet yanlısı anarşistlerin fikirleri ve anarşist devrimin şiddetle ilişkisinin somutlaştırılması için örnekler ile açıklama yoluna gidilmiştir. Sonraki aşamada otoritelerin ortadan kalktığı ve tüm insanların özgür olduğu bir düzeni inşa etmek isteyen anarşistlerin bu düzeni oluşturmak adına kullanacakları araç ve yöntemler değerlendirilmiştir. Bu yöntemlerde kullanılan şiddetin ölçüleri ve terör ile olan ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmada önde gelen anarşist düşünürlerin dahil olduğu, şiddet pratiklerinin somutlaştığı Çarlık Rusya'sından örnekler de değerlendirilmiştir. Tüm bu değerlendirmeler ışığında, anarşizmin pratikte şiddet ile olan bağları ele alınarak bu bağların halkta yarattığı tesirler analiz edilmiştir. Anarşist mücadelenin başarısını engelleyen uygulamalar dönemin koşulları bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: anarşist şiddet, sivil itaatsizlik, şiddetin meşruluğu, anarşist değerler, anarşist düzen.

THE TWO FACES OF ANARCHISM: DISOBEDIENCE OR VIOLENCE

SUMMARY

The aim of this study is to understand and discuss anarchism's relationship with violence and the justifications that legitimize anarchist violence. In this context, the relationship between anarchist values and the use of violence is discussed, and the views and practices of leading anarchist thinkers on the road to anarchist revolution are discussed. In this context, in this study, it was observed that anarchist thinkers and their views on anarchist principles. arguments were evaluated. The ideas of violent anarchists and with examples to concretize the relation of anarchist revolution to violence explanation has been sought. In the next stage, the tools and methods that anarchists who want to build an order in which authorities are abolished and all people are free will use to create this order are evaluated. The measures of violence used in these methods and their relationship with terrorism are analyzed. The study is completed with the evaluation of examples from Tsarist Russia, where leading anarchist thinkers were involved and where the practices of violence were embodied. In the light of all these evaluations, the ties of anarchism with violence in practice are discussed and the effects of these ties on the public are analyzed. The practices that prevented the success of the anarchist struggle were evaluated in the context of the conditions of the period.

Keywords: anarchist violence, civil disobedience, legitimacy of violence, anarchist values, anarchist order.

* Pamukkale Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Denizli/Türkiye.

E posta: tamerkucukyagci@gmail.com ORCID: 0009-0003-3104-4815

Makalenin geliş tarihi: 09.02.2024

Makalenin kabul tarihi: 04.03.2024

Submission Date: 09 February 2024

Approval Date: 04 March 2024

Giriş

Anarşizm, otoritenin ve hiyerarşinin her türüne karşı olan ve insanlar arasındaki güç ilişkilerinin özgürlüğü ortadan kaldırdığını ifade eden ideolojidir. Anarşizm düşüncesinde yönetici ilişkilerinin olmadığı, bireysel özgürlüklerin ön planda olduğu bir toplum kurulması arzulanmaktadır. Anarşist akımlar arasında düşünce farklılıkları olmakla birlikte tüm anarşistlerin ortak paydada bulunduğu husus ise hedeflenen topluma ulaşmanın önündeki en büyük engelin “devlet” olduğu düşüncesidir. Anarşizme göre devlet varlığı itibariyle tahakküm ilişkisini kurumsallaştıran ve bu ilişkinin ortadan kaldırılmasını engelleyen yapının kendisidir. Bu düşünce Anarşizmi diğer ideolojilerden farklılaştırmaktadır. Zira diğer ideolojiler siyasi iktidarı –dolayısıyla devlet yönetimini- ele geçirmek isterken anarşistler devleti doğrudan ortadan kaldırmak istemektedirler. Diğer ideolojilerde küçük de olsa, etkisiz de olsa devletin varlığı tartışma konusu değildir. Oysa anarşistler özellikle özgürlüğü ön planda tutan diğer görüşlerden farklı olarak devleti özgürlük ile zıt konumlandırmakta ve bu nedenle derhal ortadan kaldırılmasını talep etmektedirler.

218

Devletin ortadan kaldırılması konusunda hem fikir olan anarşistler bunu bir devrim ile yapmayı amaçlamaktadırlar. O halde beklenen davranış silahlı bir mücadeleye girişip iktidarların yıkılması olmalıdır. Zira iktidarı elinde bulunduranların gönüllü olarak bu iktidardan vazgeçmeleri beklenmemektedir. Anarşizmin birey tasvirine göre özünde iyi olması gereken bu insanlar ellerindeki araçları başkalarını tahakküm altında bırakmak için kullanmaktadırlar. Bu durum bir çelişki gibi görünmekle birlikte anarşistlerin bu konuya açıklamaları, özü itibariyle iyi olan insanın devlet tarafından doğalarının bozulduğu şeklindedir.¹ Öyleyse bu doğası bozulmuş ve diğerlerinin özgürlüklerini sınırlayan insanlara nasıl karşı koyulmalıdır? Bu konuya en popüler ve belki de en basit cevaplardan birini Fransız düşünür Etienne de La Boétie vermiştir. La Boétie Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev adlı eserinde iktidara karşı ayaklanmaya ya da bir mücadele vermeye gerek olmadığını belirtmektedir. Ona göre yalnızca iktidar sahiplerini “desteklememek” yeterli olacaktır. La Boétie bu durumu “*Size böylesine hâkim olan kişinin iki gözü, iki eli, bir bedeni var ve herhangi bir insandan daha başka bir şeye sahip de değil. Yalnızca sizden fazla bir şeyi var: o da sizi ezmek için ona sağlamış olduğunuz üstünlük. Eğer siz vermediyseniz, sizi gözetlediği bu kadar gözü nereden buldu? Sizden almadıysa,*

¹ Morland, D. (1998). Anarşizm, İnsan Doğası ve Tarih. J. Purkis, & J. Bowen içinde, 21.Yüzyıl Anarşizmi Yeni Bin Yıl İçin Ortodoks Olmayan Fikirler, çeviren Kaya, Ş. S. Ayrıntı Yayınları, 12.

nasıl oluyor da sizleri dövdüğü bu kadar çok eli olabiliyor? Kentlerinizi çiğnediği ayaklar sizinkiler değilse bunları nereden almıştır? Sizin tarafınızdan verilmiş olmasa üzeriniz de nasıl iktidarı olabilir? 2" şeklinde ifade etmiştir. Pasif direnişin yeterli olacağını ifade eden La Boétie, insanların itaat etmemesi halinde hükümdarların tahakküm yaratamayacağını düşünmektedir. Bununla birlikte La Boétie'den farklı olarak birçok anarşist düşünür eyleme geçilmesinin şart olduğunu düşünmektedir. Bu düşünürlerin bir kısmı ne pahasına ve hangi yöntemle olursa olsun en kısa sürede devletin yıkılması gerektiğini düşünürken diğerleri mücadelenin koşulları ve enstrümanları konusunda sınırlamalara gitmiştir. Bu düşünürler arasındaki farklılıkları yaratan konulardan biri de şiddete karşı olan bakış açısıdır. Anarşist fikir akımlarının bir kısmı şiddeti zorunlu ve meşru görmekte, bir kısmı ise belirli şartlar altında olmadığı müddetçe şiddete başvurmamayı düşünmektedir. Bu çalışmanın amacı anarşizmin şiddetle ilişkisini ve anarşist şiddeti meşru kılan gerekçeleri anlamak ve tartışmaktır. Bu kapsamda anarşist değerlerin şiddet kullanımıyla ilişkisi tartışılacak, anarşist devrime giden yolda önde gelen anarşist düşünürlerin görüşleri ve uygulamaları ele alınacaktır. Son olarak otoritelerin ortadan kalktığı ve tüm insanların özgür olduğu bir düzeni inşa etmek isteyen anarşistlerin bu düzeni oluşturmak adına kullanacakları araç ve yöntemler değerlendirilecektir.

Anarşizmin Değerleri

Anarşizmin ortak olarak paylaştığı en önemli değer özgürlüktür. Anarşizm her türlü baskıcı, kısıtlayıcı ve özgürlükleri hedef alan hareketin karşısında durmaktadır³. En genel anlamıyla özgürlük; herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumunu ifade etmektedir. Anarşistler özgürlüğü ulaşılması amaçlanan en önemli değer olarak görmekteledir. Bununla birlikte özgürlük tanımlarının yapılmasında anarşistler arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin Bakunin, "insan ancak eşit derecede özgür insanlar arasında gerçekten özgürdür"⁴ diyerek kolektif bir anlayış ile özgürlüğü tanımlamaktadır. Oysa Stirner bireyin özgürlüğünün ölçüsünün olmayacağını, toplum da dahil olmak üzere özgürlük için hiçbir ölçüt ya da şartın ileri

² La Boétie, E. D. (2011). Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev, çeviren Ağaoğulları, M.A. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

³ Erkızan, H. N. (2002). Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel-Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz. *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi: Anarşizm*, 47-60.

⁴ Bakunin, M. A. (1971). *Revolutionary Catechism*. Geneva, 2.

sürülemeyeceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte anarşistler, farklı şekillerde tanımlanan özgürlüğe ulaşmak için mücadeleye girişilmesi gerektiği fikri konusunda hemfikirdir. Çünkü özgür bir topluma giden yolu tıkayan güçlü toplumsal, kültürel ve psikolojik engellerin farkındadırlar.⁵ Bu engellerin başında mevcut siyasal (devlet), ekonomik (mülkiyet) ve kültürel (kilise) kurumlar gelir, bunlar doğal uyumu bozarlar ve bu anlamda da akıldışı ve gayrı tabiidirler. Toplumsal uyuma ve dayanışmaya zarar veren bu kurumlar değiştirildiğinde ya da ortadan kaldırıldığında, insanlar kendi doğalarını, potansiyellerini geliştirme ve gerçekleştirme imkânını elde edeceklerdir.⁶ Özgürlük işte bu imkânın adıdır.⁷ Anarşizm, kişisel özgürlük idealini, başkalarının özgürlüğünü sınırlamayan bir özerklik formu olarak tanımlar ve insanların kendi özgür yapılarını inşa edecekleri hükümsüz bir özgür toplum önerir.⁸

Anarşizmin bir diğer önemli değeri ise eşitlik. Anarşist yaklaşım açısından eşitlik ve adalet gibi kavramlar, onun özgürlük anlayışına eşlik eden iki faktördür.⁹ Bireylerin özgürlüğü ancak herkesin eşit ve özgür olması halinde mümkün olacaktır. Zira tüm bireylerin eşit olmadığı bir toplumda –devletin var olduğu bir dünyada- ezen ve ezilenler olacaktır. Bu durumda özgürlüğün sürdürülebilmesi ise mümkün olmayacaktır. Anarşizmde eşitlik ekonomi temelinde kurgulanmıştır. Bu ideoloji, kendi kendine yönetimi toplumsal eşitliğin anahtarı olarak görmekte ve bu nedenle eşitlikle özgürlüğü özdeşleştirmektedir. Anarşistler, liberallerin genellikle kanun önünde eşitlik olarak adlandırdığı kavramı aşarak, adaletin sadece yasaların eşit uygulanmasıyla sağlanamayacağını savunmaktadırlar. Anarşistlere göre kanun önünde eşitlik, adaletsizliğin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Aksine, haksızlığı yaratan yasalar altında herkesin aynı derecede adaletsiz bir muameleye tabi olacağını iddia ederler. Ayrıca, toplumda mevcut yapısal eşitsizlikler varsa, yasaların uygulanmasının da doğal olarak eşitsiz olacağını savunurlar. Anarşistler, insan yapımı yasaların bireysel özgürlüklere müdahale olarak algılandığını belirterek, her türlü siyasal eşitlik kavramının bu çerçevede

⁵ Marshall, P. (2003). Anarşizmin Tarihi İmkânsız İstemek, çeviren Alogan, Y. İstanbul: İmge Yayınevi, 78.

⁶ Taylan, Ö. (2014). Anarşizmin Felsefi Kökenleri. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 92-93.

⁷ Benlisoy, F. (2010). Anarşizm Gönüllü Düzene Övgü. 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. içinde İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 366.

⁸ Marshall, P. (2003). Anarşizmin Tarihi İmkânsız İstemek, çeviren Alogan, Y. İstanbul: İmge Yayınevi, 80.

⁹ Torun, Y. (2007). Klasik Anarşizm: Godwin, Proudhon, Bakunin, Kropotkin. Ankara: Savaş Yayınevi, 37.

yetersiz kalacağına vurgu yapmaktadırlar.¹⁰ Anarşist yaklaşım açısından eşitlik ve adalet gibi kavramlar, onun özgürlük anlayışına eşlik eden önemli faktörlerdir.¹¹

Anarşizmin bir diğer temel değeri ise otorite karşıtlığıdır. Anarşizmin sosyalizmden ayrıldığı noktalardan biri olarak otorite karşıtlığı özgürlüğün temin edilebilmesi için temel teşkil etmektedir. Bilindiği üzere sosyalist perspektifte komünist aşamaya geçmeden önce üretim araçlarının mülkiyetini ele geçiren ve toplumu komünist aşamaya geçişe hazırlayan bir proleter diktatörlük öngörülmüştür. Zira böyle bir geçiş döneminin olmaması burjuvanın özel mülkiyeti yeniden tesis etmesini sağlayacak bir karşı devrimin gerçekleşmesine neden olabilirdi.¹² Bu ihtimali göze almak istemeyen sosyalistler otoriter bir yönetime öykünmektelerdir. Nitekim Marx ilk hedefin proleter diktatörlük olduğunu vurgularken Bakunin erk yoğunlaşmasının tüm biçimlerinin yok edilmesini savunmaktadır.¹³ Proudhon bu durumu tarihin iki çatışan, kalıcı eğilimle karakterize edildiği şeklinde yorumlamıştır: Otorite ve özgürlük. Her toplum otoriteyle özgürlüğün varlığı tarafından yönetilir.¹⁴ Bu noktada, bir nevi “özgürlük karakteri” Bakunin ile “otorite karakteri” ise Marx’la somut hale gelmiştir.

Anarşizmin varsayımları ve değerlerinin özünde bulunan olgu insanların doğaları itibariyle iyi olmalarıdır. İnsan doğasının iyiliğine güvenmek, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı toplumların hiyerarşiyi ortadan kaldıracığına inanmak anarşizmin temel varsayımlarındandır.¹⁵ İnsanlar iyi olduğu için birlikte yaşamaları, toplumları ya da toplumsal düzeni oluşturmaları için devlete ihtiyaç yoktur. Düzen doğaldır ve kendiliğinden kurulacaktır. Devlet toplumsal düzeni kurmak bir yana, insanın doğasını bozan, onu yozlaştıran yapının ta kendisidir.¹⁶ İnsan iyi bir doğaya sahip olmasına rağmen onun güç tutkusu nedeniyle yozlaşmasına yol açan devlet bu nedenle

¹⁰ Marshall, P. (2003). Anarşizmin Tarihi İmkânsız İstemek, çeviren Alogan, Y. İstanbul: İmge Yayınevi, 89-90

¹¹ Torun, Y. (2007). Klasik Anarşizm: Godwin, Proudhon, Bakunin, Kropotkin. Ankara: Savaş Yayınevi, 34.

¹² Tok, N. (2013). Siyasal İdeolojiler. Siyaset Bilimi. içinde Ankara: Orion Kitabevi, 164.

¹³ May, T. (2000). *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, çeviren Ögdül, R. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 62.

¹⁴ Proudhon, P.-J. (1979). *The Principle of Federation*. Toronto: University of Toronto Press, 79.

¹⁵ Taylan, Ö. (2014). Anarşizmin Felsefi Kökenleri. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-47.

¹⁶ Erkızan, H. N. (2002). Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel-Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz. *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi: Anarşizm*, 47-60.

ortadan kaldırılmalıdır. Bakunin bu durumu, “en içten demokrati tahta oturtun, hemen inmezse mutlaka yozlaşacaktır”¹⁷ şeklinde dile getirmiştir. Kısacası bozulmaya neden olan şey insan doğasında yer alan iyilik ile güç tutkusunun çelişkilerinin yarattığı hiyerarşik yapılarıdır. İnsan dayanışma ve işbirliği içinde toplumsal bir canlı olmalıdır. Devlet ve otoriteler bu insan doğasına uygun örgütlenmeyi engelleyen temel kurumlardır.

Temelinde özgürlük, eşitlik, otorite karşıtlığı ve insanın iyimserliğine olan inanç yatan anarşizm bu kavramların egemen olduğu bir toplum yaratmak için devletin ortadan kaldırılması gerektiği fikrinde birleşmiştir. İnsanları tekrar özgür kılmak için gerçekleşecek bu mücadelenin nasıl olacağı konusunda ise fikir ayrılıkları bulunmaktadır. La Boétie'nin pasif direnişi öngördüğü bu noktaya bazı anarşist düşünürler silahlı mücadeleyi ikame etmektedir. Bu durum devleti ortadan kaldıran devrimin ya da bu devrime giden sürecin nasıl kurgulanabileceği, şiddetin nasıl ve hangi durumlarda meşru olacağı sorusunu gündeme getirmektedir.

222

Anarşizmin İki Yüzü: İtaatsizlik Yahut Şiddet

Anarşizmin temel hedefi tahakküme yol açan tüm kurumlar ve kurumsal ilişkilerin ortadan kaldırılmasıdır. Bunu sağlamak için anarşistler, başta devlet olmak üzere tüm hiyerarşik yapıların tasfiyesini arzulamaktadırlar. Ancak bu düzeni yaratacak yöntemler konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Zira anarşistlerin bir kısmı otoritelerin taleplerine karşı gelerek zamanla düzenin ortadan kalkabileceğini düşünmektedir. Bu pasif anarşist görüşün tam karşısında ise şiddet kullanımının şart olduğunu savunan anarşistler bulunmaktadır.

Şiddet kavramını kapsamlı bir biçimde tanımlamak mümkün değildir. Zira şiddet zaman, mekan ya da özneye göre değişiklik gösterebilmektedir. Bununla birlikte birçok tanımda yer alan unsurlar olan *kuvvet kullanımı* ve *ihlal* şiddet tanımına ilişkin önemli ipuçları vermektedir.¹⁸ Bu kapsamda şiddetin, kuvvet kullanılması suretiyle yapılan hak ihlali olduğunu söylemek mümkündür. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kuvvet kullanma fiilini gerçekleştirebilecek her gerçek ya da tüzel kişilik gerçekleştirdiği hak ihlalleri ile şiddet yaratabilecektir. Bireyler bizzat şiddet uygulayabilecekleri gibi insan eliyle üretilmiş çeşitli

¹⁷ Bakunin, M. A. (1971). *Revolutionary Catechism*. Geneva, 13.

¹⁸ Dursun, Y. (2011). Şiddetin İzini Sürmek: Şiddet Nedir? FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 4-5.

organizasyonlar adına da bu şiddeti yaratabilmektedir. Bu noktada haksız fiili yaratan bireyin saiki göze çarpmaktadır. Çeşitli düzenlemelerle kendisine şiddet kullanma yetkisi verilen, toplumun bu yetkiyi meşru gördüğü kişilerin uyguladıkları haksız fiillerin müeyyideye tabi olmaması bu duruma örnek gösterilebilir. Bir şiddet eyleminin hukuk düzleminde meşru sayılması ancak bu eylemi meşru kabul eden otoriteler tarafından verilen yetkinin kullanımı ile mümkün olmaktadır. Bu durum tahakkümün somutlaşmış hali olan devletin mevcut düzeni sürdürebilmek adına haksız fiillere başvurabileceğini, hatta bu fiilleri meşru kılabileceğini göstermektedir. Bireyler arası şiddetten farklı olarak devlet kaynaklı şiddet “*devletin yetkilendirdiği kişi ya da kurumlar tarafından, insanlara ya da mülkiyetlerine zarar verecek tarzda fiziksel kuvvet kullanımı; bununla karakterize olan eylem ya da kişisel özgürlüklere yönelik zora dayalı müdahaleli davranışlar*¹⁹” olarak tanımlanabilir. Yöneten-yönetilen ilişkisi bağlamında ele alındığında şiddet, hiyerarşik yapının ve otoritenin olduğu her alanda varlığını göstermektedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, devlet şiddetinin görünümü yalnızca fiziksel şiddet boyutunda ele alınmamaktadır. Zira şiddet kullanma tehdidi, yönetilenlerde psikolojik baskı oluşturmaktadır. Bu devletin sahip olduğu şiddet tekelinin bireylere olan bir başka olumsuz etkisidir. Böylelikle devlet şiddeti, fiziksel şiddetin yanında; kişileri özgürlüklerinden alıkoymak, istemedikleri bir yerde yaşamaya zorlamak, mülkiyetlerine el koymak, sahip oldukları hakları ihlal etmek ve hatta yaşam haklarını elinden almak şeklinde ortaya çıkabilir. Özgürlükleri ortadan kaldıran bu ihlaller doğrudan devlet çalışanları tarafından (kolluk kuvvetleri) devlet adına yapılabileceği gibi, yerleşik kurumların (dini kurumlar) yönlendirdiği kişiler tarafından da gerçekleştirilebilir. Bu yüzden anarşizm birey özgürlüğünü yok ettiği gerekçesi ile her türlü otorite ve iktidara fakat öncelikle devlete karşı çıkmaktadır. Çünkü devlet diğer tüm tahakküm aygıtlarının temelinde yer almaktadır. Bu durum anarşistlerin liberalizmde tasvir edilen ve zorunlu olarak bulunması gerektiği düşünülen, görevi yalnızca adaleti sağlamak ve toplumu dış tehditlerden korumak olan ve özgürlükleri savunan bir devleti dahi reddetmelerine yol açmaktadır.²⁰ Çünkü anarşizme göre, baskı kullanarak ezmek devletin doğasında vardır. Öyleyse doğasında şiddet, baskı ve kötülük olan devleti ortadan kaldırmak için kullanılacak araçlar neler olabilir? Bu soruya anarşizmin bir kolu her türlü aracın kullanılabilmesiyle şiddetin

¹⁹ Özbudun, S. (2008). Şiddet ve Kapitalizm: Antropolojik Bir Bakış. Toplum ve Hekim, 450-461.

²⁰ Göze, A. (2009). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 328.

otoriteye karşı koymak için meşru olduğu yanıtını vermektedir. Tolstoy'un öncüsü olduğu bazı düşünürler ise şiddet kullanımının sakıncalı olduğunu öne sürmektedirler. Anarşist düşüncede şiddetin reddedilmesinin temel sebepleri: şiddetin -zorunlu olarak- devlet ile bağdaştırılması, şiddet ve otoriterlik arasındaki ilişki ve anarşist değerlerin şiddet karşıtı doğasıdır.²¹

Öncelikle devlet belirli bir toprak parçası üzerinde meşru güç kullanma tekeline sahip olan otorite olarak tanımlanmaktadır.²² Bu durum devletin şiddet tekeline elinde tuttuğu ve şiddeti kendi varlığına içkin yapmayı arzuladığı şeklinde ifade edilebilir. Şiddet ve otorite arasındaki ilişki şiddet karşıtı anarşistlerin vurguladıkları bir başka önemli husustur. Otoritelerin tümünü reddeden bir düşünce yapısı olarak şiddet ile otorite arasındaki ilişki anarşistler tarafından göz ardı edilemez bir husustur. Özellikle de savaş dönemlerinde sivil özgürlüklerin zayıflaması, otoriter iktidarların güçlenmesi göz önünde bulundurulduğunda şiddetin nihai olarak otoritelerin işine geleceği düşüncesi şiddet karşıtı anarşistler içinde yaygın bir kanıdır. Carter (1978) iç savaşın halkın enerjisini ve coşkusunu yok ettiğini ve Bolşeviklerin tüm rakiplerini devirmek için bahane elde ettiğini, bu sayede diktatörlüklerini sağlamlaştırabildiklerini ifade etmiştir.

Anarşizmin değerleri şiddet karşıtı anarşistlerin bir başka argümanını oluşturmaktadır. Zira anarşizm özgürlük, eşitlik, dayanışma kavramlarını temelinde barındırmaktadır. Anarşizmin bu değerlere sahip doğası şiddete başvurulması ve en temel insan hakkı olan yaşam hakkının ihlal edilmesi ile bağdaşmamaktadır. Üstelik anarşistler sebebi ne olursa olsun otoritelerin bireylerin yaşam ve özgürlük haklarını ihlal etmelerinin karşısında durmaktadırlar. Bu noktada mücadelenin şiddet içermemesi gerektiğine inanan ve sivil itaatsizlik kavramını geliştiren Henry David Thoreau'nun şiddet karşıtı görüşleri ön plana çıkmaktadır.

Sivil İtaatsizlik ve Pasif Anarşizm

Zora ve şiddete başvurmaksızın baskıya karşı koyma yolu pasif direnmedir. Aktif direnme ise ifadesini kuvvet ve gerekirse şiddetten almakta, isyan ya da ihtilal hareketi olarak adlandırılmaktadır. Bu sebeple, sivil itaatsizliğin temelinde şiddetsizlik olması, onu aktif direnmeden

²¹ Carter, A. (1978). Anarchism and Violence. *Nomos*, 320-340.

²² Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum, çeviren Boyacı, L. İstanbul: Yarı Yayınları.*

uzaklaştırmakta, pasif direnişe yaklaştırmaktadır.²³ Pasif anarşizm düşüncesinin önde gelen temsilcilerinin başında sivil itaatsizlik kavramının mucidi²⁴ Henry David Thoreau gelmektedir. Thoreau'nun "Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine" adlı çalışması anarşizmin barışçıl yöntemlerine örnek oluşturmaktadır. Thoreau çalışmasında devlete karşı düşüncelerini "Yönetimlerin en iyisi hiç yönetimin olmamasıdır. İnsanlığın buna hazır olmasıyla birlikte geçerli yönetim biçimi böyle olacaktır. ²⁵" şeklinde ifade etmiştir. Kökenleri Sokrates'e kadar uzanan²⁶ fakat ilk kez La Boétie tarafından dile getirilen direnme ve itaatsizlik düşüncesi Thoreau tarafından kapsamlı olarak ele alınmıştır. Thoreau bireyi düşüncesinin merkezine yerleştirmekte, bireyin özgürlüğünün hiçbir otorite tarafından aşılamayacağını ifade etmektedir. İktidarlar, normlar, hukuk ya da gelenekler bireyi zorlama hakkına sahip değildir²⁷. Bireyler yaşadıkları adaletsizlikler karşısında vicdanını dinleyerek otoritelere karşı koymalıdır. Birey biriciktir ve hiçbir şey onun haklarından daha değerli değildir. Vicdanının sesini dinleyen birey yaşadığı haksızlıklara karşı gelmek için devletlerin koyduğu kanunları çiğnemekten kaçınmamalıdır. Çünkü devletlerin koyduğu yasalardan da üstün bir yasa vardır. Bireyler ne pahasına olursa olsun iktidarların bu yasaya aykırı emirlerini yerine getirmemelidir. Yapılması gereken tek şey hiçbir şey yapmamaktır. Thoreau bu düşüncelerinin yansıması olarak vergi vermeyi reddettiği için hapis cezasına çarptırılmıştır. Onun eylemi yalnızca devlete zorunlu bir ödeme yapmayı reddetmekle sınırlı değildir. Politik duruşunu ortaya koymayı amaçlayan Thoreau, kölelik karşıtı olduğu için kendisinden talep edilen ödemeyi yapmamıştır. Ayrıca gözaltına alınmasına ya da hapiste kalmasına da karşı çıkmamıştır. Thoreau'nun bu sivil itaatsizlik düşüncesinin temelinde yatan şiddetsizlik "şiddetten şiddet doğar" düşüncesinin tezahürüdür. Şiddet kullanılmayan bir eylemin yeni bir şiddeti doğurması beklenmeyecektir. Öte yandan varoluşu itibarıyla değerli olan bireylerin hiçbir koşulda şiddete maruz kalmamaları arzulanmaktadır²⁸.

Anarşizmin en önemli düşünürlerinden olan ve anarşizm sözcüğüne hayat veren²⁹ Pierre-Joseph Proudhon, şiddet karşıtı olan anarşistlerden biridir.

²³ Kapani, M. (1989). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Yetkin Yayınları, 314.

²⁴ Candan, K., ve Bilgin, M. (2011). Sivil İtaatsizlik. *Yasama Dergisi*, 57-94.

²⁵ Thoreau, H. D. (2001). Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik* (s. 29-53). çeviren Coşar, Y. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 29.

²⁶ Kırılı, Ö. (2015). Sivil İtaatsizlik ve Henry David Thoreau. *Akademik Bakış Dergisi*, 445-459.

²⁷ Jenco, K. L. (2003). Thoreaus's Critique of Democracy. *The Review of Politics*, 355-381.

²⁸ Hengren, P. (1993). *Path of Resistance, The Practice Of Civil Disobedience*. Philadelphia: New Society Publishers, 319.

²⁹ Meriç, C. (1981). *Bir Facianın Hikayesi*. Ankara: Umran Yayınları, 12.

Yöneten-yönetilen ikiliğini ifade ederken Proudhon yönetilmeyi, “*kamu yararı gerekçesiyle ve genel çıkarlar adına yükümlülüğe bağlanmak, yetiştirilmek, soyulmak, sömürülmek, tekellere bağımlı kılınmak, zorbalığa maruz kalmak, köşeye sıkıştırılmak, gizemlerle büyülenmek ve yağmalanmaktır. En ufak bir direniş ya da yakınma sözcüğü karşısında baskıya uğramak, ceza görmek, aşağılanmak, taciz edilmek, takip edilmek, istismara uğramak, sopayla dövülmek, silahsız bırakılmak, hapse atılmak, yargılanmak, mahkûm edilmek, kurşuna dizilmek, sürgüne gönderilmek, feda edilmek, satılmak, ihanete uğramaktır; alay edilmek, gülünç duruma düşürülmek, öfkelenilmek, onursuz bırakılmak*”³⁰ olarak tanımlamaktadır. Bu yönetim karşısında Proudhon, Thoreau'nun pasif direniş ve itaatsizlik anlayışına uygun bir mücadeleyi benimsemiştir. Ona göre işçi sınıfının mücadelesi başarıya ancak ekonomik eylem ile ulaşacaktır. Proudhon, ekonomik mücadele esnasında, ezen sınıfları mülksüzleştirmek için bile şiddet kullanımını uygun bulmamıştır. Sermaye sahiplerinin kar elde etmelerini engelleyecek bir sistemin sermayenin tasfiyesini sağlamak için yeterli olacağını ileri sürmektedir.³¹

226

Tolstoy şiddet karşıtı anarşist düşüncenin bir diğer temsilcisidir. Tolstoy kendisini anarşist olarak tanımlamamakla birlikte anarşist düşünceye önemli katkıları olmuştur³². Tolstoy'un fikirleri Hristiyanlığın öğretileri ekseninde değerlendirilmelidir. Güç kullanma tekeline sahip olan devlet zayıflara kendi iktidarını dayatmaktadır. Bu dayatmanın temel araçlarından biri ise fiziksel şiddet uygulamaktır³³. Tolstoy'a göre yeni ve adil bir toplumsal düzen ancak pasif direnme ile yaratılabilir³⁴. Devleti ortadan kaldırmak için onunla kurulan ilişkiler ortadan kaldırılmalıdır. Vergi verilmemeli, askere gidilmemeli, yükümlülükler yerine getirilmemelidir. Devletin taleplerini yerine getirmemek mücadelenin temel aracıdır. Pasif direniş yerine şiddeti tercih etmek şiddeti - dolayısıyla baskıyı- artırmaktan³⁵, özgürlüklerin kısıtlanmasından başka bir işe yaramayacaktır. Hindistan bağımsızlık mücadelesinde Mahatma Gandhi bu pasif direnişi mücadele yöntemi olarak kullanmıştır. İngiliz sömürgesi olan Hindistan, Gandhi önderliğinde bağımsızlığını kazanmıştır. Gandhi mücadele esnasında

³⁰ Çitlioğlu, E. (2005). Gri Tehdit Terörizm. Ankara: Ümit Yayınları, 113.

³¹ Kropotkin, P. A. (2001). Anarşi, Felsefesi ve İdeali, çeviren Ergüden, I. İstanbul: Kaos Yayınları, 58.

³² Tok, N. (2013). Siyasal İdeolojiler. *Siyaset Bilimi*. içinde Ankara: Orion Kitabevi, 429.

³³ Baradat, L. P. (2012). Siyasal İdeolojiler Kökenleri ve Etkileri. Ankara: Siyasal Kitabevi, 181.

³⁴ Taylan, Ö. (2014). Anarşizmin Felsefi Kökenleri. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 35.

³⁵ Benlisoy, F. (2010). Anarşizm Gönüllü Düzene Övgü. 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. içinde İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 378.

kullandığı yöntemlerin yanısıra özerk köy komünlerinden oluşan merkezi olmayan toplum tasarımı anarşist düşünürler tarafından tasarlanan toplum yapısı ile uyumludur³⁶. Gandhi, Thoreau'nun sivil itaatsizlik kuramından etkilenecek daha aktif bir tutumu, şiddet içermeyen direnişi savunmuştur³⁷. Böylelikle Gandhi şiddet kullanmadan gerçekleştirdiği eylemlere gösterilen tepkilerin şiddet içermemesini sağlamıştır. Zira pasif direniş gösteren birine karşı şiddet kullanımı geniş kitleler tarafından tepki gösterilmesine neden olacaktır.

Silah, Devrim ve Özgürlük

Anarşizmde devleti ve beraberinde tahakküm yaratan tüm otoriteleri ortadan kaldıracak bir devrim öngörülmektedir. Pasif anarşistler sömürü ilişkilerinin ve bu ilişkileri kurumsallaştıran otoritelerin ortadan kalkmasını toplumu oluşturan bireylerin otoritelere direnmesi ile mümkün olabileceğini öne sürmektedirler. Oysa anarşizmin önde gelen isimlerinin birçoğu bu fikre karşıdır. Her ne kadar anarşist değerler ile ihtilafı olarak görülse de anarşizmde şiddetin meşru olarak görülmesine olanak sağlayan argümanlar da bulunmaktadır. Carter (1978), anarşistlerin devlet ile olan düşmanlığının devletin yarattığı şiddetle ilişkili olmadığını; devlete baskı ve tahakkümün en üst düzeyde somutlaşmış hali olduğu için karşı çıktıklarını ifade etmektedir. Ayrıca devlet tarafından benimsenen şiddetin anarşist şiddet biçimlerinden farklı olduğu, bu nedenle anarşistlerin uyguladığı şiddet içeren yöntemlerin anarşist değerlerle çelişkili olmadığı ileri sürülmektedir. Devrimci anlayışla ortaya çıkan otoriterliğin şiddeti teşvik etmediği, anarşist değerlerle bağdaşmıyor olsa dahi anarşist amaçların gerçekleştirilebilmesi için kullanılmasının kabul edilebilir olduğu savunulmaktadır³⁸.

Anarşizmin şiddet kullanımını meşru gören önde gelen isimleri Kropotkin, Bakunin ve Neçayev'dir. Bakunin ve Proudhon ile birlikte anarşizmin önde gelen düşünürlerinden olan Kropotkin, Mindoyants tarafından kaleme alınan biyografisinde "*...dönemin en radikal sol teorisyenlerinden biri; isyancı, tanrıtanımaz, silahlı anarşist devrim yanlısı... yıkımın, yerle bir etmenin peygamberi*" olarak tanımlanmıştır³⁹. Kropotkin ideal toplumun karşılıklı

³⁶ Aktaş, Ü. (2012). Anarşizm. İstanbul: Metamorfoz, 52.

³⁷ Benlisoy, F. (2010). Anarşizm Gönüllü Düzene Övgü. 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. içinde İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 375.

³⁸ Carter, A. (1978). Anarchism and Violence. Nomos, 320-340.

³⁹ Kropotkin, P. A. (1999). Ekmeğin Fethi, çeviren Beyhan, M. Ankara: Öteki, 5.

yardımlaşma ve dayanışma ile ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. Bununla birlikte Kropotkin'in karşılıklı değişim ve gönüllü işbirliğine dayalı, barışçıl ve devletsiz toplum vizyonu, toplumsal dönüşüm esnasında şiddet kullanımını dışlamamaktadır. Aksine, Kropotkin'e göre yeni düzenin toplumsal bir devrimle, yani "eski düzenin şiddet yoluyla yıkılmasıyla" ortaya çıkması gerekecektir. Şiddet, devletin ortadan kaldırılması ve "en geniş çapta zorla mülksüzleştirme" için gereklidir, hatta bu tür kullanımı özgürleştiricidir. Çoğu anarşist kuramcıda olduğu gibi Kropotkin'e göre de fiziksel şiddet, modern devletin üzerine kurulu olduğu kurumsallaşmış şiddete meşru bir yanıt ve devlet saldırganlığına direnmenin kaçınılmaz bir yoludur. Ayrıca, militan bir anarşist olarak ilk yıllarında Kropotkin, "eylem yoluyla propaganda" yani halkın isyankar içgüdülerini uyandırmak için terör eylemleri düzenlemenin ateşli bir savunucusudur⁴⁰. 1890'da yazdığı *Anarşist Ahlak* adlı eserinde Kropotkin, terör eylemleri için ahlaki ve meşru bir gerekçe gibi görünebilecek bir açıklama yapmıştır. Ona göre ortadan kaldırma eylemi tirana yöneldiği takdirde meşruluk kazanacaktır⁴¹. Kropotkin'e göre zor kullanma hakkını zorba isteyerek elinden bırakmayacağı için bireylerin bu hakkı ondan geri alabilmek için yapacağı eylemler meşruluk kazanmaktadır. Bu noktada gerçekleştirilecek eylemler; bir intikam ifadesi, baskıya karşı bir protesto ya da anarşizmin eylem yoluyla yayılmasına vesile olacaktır. Bununla birlikte Kropotkin şiddeti meşru gören anarşist düşünürler içinde en ılımlı olanlardan biridir. Onun görüşleri, Proudhon'un "şiddet istenen bir şey değildir, kaçınılmaz olduğu zaman kullanılmalıdır fakat yine de gerekli değildir⁴²" ifadesine yakındır. Zira Kropotkin, şiddeti mücadelenin temel aracı olarak değil, zulme karşı bir meşru müdafaa aracı olarak görmektedir.

Kropotkin'in meşru olduğu kısıtlı alanlar üzerinden değerlendirdiği şiddet, Bakunin ve Neçayev tarafından sistematik olarak ele alınmıştır. Bu iki düşünür eylemci anarşizm geleneğinin önde gelen isimleri olarak şiddetin otoriteleri ortadan kaldırabilecek tek araç olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin Bakunin yıkım tutkusunun ayrıca yapıcı bir tutku olduğunu dile getirmiştir.⁴³ Neçayev ise şiddet kullanımını da ele aldığı "Devrimcinin Anahtar Kitabı"nda düzeni yıkmak için suç işlemenin ya da ihanet etmenin meşru olduğu, bir devrimcinin hiçbir kurala bağlı olmadan devrim için mücadele etmesi gerektiğini

⁴⁰ Novak, D. (1954). Anarchism and Individual Terrorism. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 176-184.

⁴¹ Kropotkin, P. A. (2013). *Anarşist Ahlak*, çeviren Ergüden, I. İstanbul: Kaos, 48-50.

⁴² Güzel, C. (2002). *Silinen Yüzler Karşısında Terör*. Ankara: Ayraç Yayınları, 9.

⁴³ Bakunin, M. A. (1842). *Die Reaktion in Deutschland*. Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst, 985.

ifade etmiştir. Neçayev'e göre devrimin başarıya ulaşması ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Eserin 24. ve 25. maddeleri "*Bizim işimiz yıkımdır, korkunç, tam, evrensel ve acımasız bir yıkım. Rusya'daki biricik hakiki devrimciler olan cesur haydutlar dünyasıyla ellerimizi birleştirelim!*" ifadesi ile anarşizm ve şiddet ilişkisini ele almaktadır.⁴⁴

Şiddet kullanımını destekleyen bir başka anarşist düşünür Errico Malatesta'dır. Malatesta, devrimin şiddet kullanımı ile gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Malatesta devrimde kullanılan şiddetin insanların özgürlüğünü ellerinden alan daha büyük ve kalıcı şiddeti önlemenin tek yolu olarak tanımlamaktadır. Ayrıca iktidarların haksız bir şekilde ele geçirdikleri mülkleri ya da güçlerini terk etmeyecekleri, rıza ile yapmadıkları şeyi zorla yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Sonucu ne olursa olsun kapitalist tahakkümün yarattığı otoritelere boyun eğilmemelidir. Malatesta'ya göre üretim araçları üzerinde ortak mülkiyet yaratılana şiddet kullanımı devrimin zorunlu şartıdır. Zira mülk sahipleri servetlerini ellerinde bulundurmamak ve emekçileri sömürmek için şiddeti kullanmaktadır. Bu nedenle mülk sahiplerini mülksüzleştirmek için şiddet kullanılması gerekmektedir. Şiddetin kullanım alanı bu nedenle devlet ve onun otoritesine çalışan kişilere yönelecektir⁴⁵. Malatesta bunu, "*Hükümetleri yıkmak istiyoruz ve bunu da şiddet yolu ile yapmak istiyoruz, çünkü onlar şiddet kullanarak bizleri kendilerine itaat etmeye zorlamaktadırlar. Güç ve şiddet kullanarak rahipleri ayrıcalıklarından mahrum etmek istiyoruz, çünkü onlar, devletin gücü sayesinde korunan bu ayrıcalıkları kullanarak başkalarını haklarından, yani inanç ve düşüncelerini yayma özgürlüklerinden yoksun bırakmaktadırlar.*"⁴⁶ şeklinde ifade etmiştir.

Johann Most anarşistler içinde en radikal şiddet yanlısı kişiliktir. Most, şiddeti yalnızca devrimci mücadelenin savunma mekanizması olarak görmemektedir. Ayrıca şiddet içerikli eylemler yoluyla propaganda gerçekleştirerek halk desteğini arkasına alabileceğini düşünmektedir. Most, halkın sempatisini kazanabilmek için kapitalizmin ve devlet otoritesinin temsilcilerinin hedef alınması ve öldürülmesi gerektiğini düşünmektedir⁴⁷. Böylelikle sistemin onu destekleyenlerin ortadan kaldırılmasıyla en hızlı ve en radikal biçimde yok olacağını savunmaktadır. Bu yüzden özgürlükleri ortadan

⁴⁴ Nechayev, S. (1989). *Catechism of a Revolutionary*. Londra: Violette Nozieres Press.

⁴⁵ Gülsoy, B. (2009). *Anarşizm Düşüncesinin Şiddet Hareketleri ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkisi*. Ankara, 42.

⁴⁶ Malatesta, E. (1899). *The Anarchists' Task*. La Question Sociale, New Jersey.

⁴⁷ Gage, B. (2009). *The Day Wall Street Exploded: A Story of America in its First Age of Terror*. New York: Oxford University Press, 48.

kaldıran düşmanlara yönelik ölümcül saldırılar anarşistler tarafından desteklenmelidir.

Anarşist şiddetin tipik biçimleri devlet şiddetinden farklı bir görünüme sahiptir. İktidar sahiplerine yönelik suikast girişimleri ve barikatların ardında örgütlü isyan anarşist şiddetin iki farklı görünümüdür. Her iki anarşist şiddet türü de devletin –ordu ya da polis güçlerinin- sahip olduğu imkanlara kıyasla sınırlı araçlar ile gerçekleştirilmektedir. Anarşist şiddetin hedefleri otoriteyi temsil eden ve kamuya –çoğunlukla olumsuz şekilde- mâl olmuş kişilerdir. Ayrıca anarşist şiddet uygulayıcıları için büyük riskler barındırmaktadır. Zira günümüzde devletlerin ve otoritelerin hala varlıklarını sürdürdükleri düşünüldüğünde, geçmişte bu anarşist şiddeti yaratanların tutuklandıkları, öldürüldükleri ya da en iyi ihtimalle kayıplara karışmaya başardıkları sonucuna ulaşılabilir. Anarşistler, bu tip eylemlerin işçi sınıfına uğradığı baskıyı hatırlatma, devrimcilerin motivasyonunu artırma ve onları mevcut sistemi yıkma konusunda daha kararlı hale getirme açısından "eğitici" bir değere sahip olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle anarşistler, 1880'li yıllardan itibaren "eylemli propagandayı" temel alan şiddete başvurup ses getirecek bireysel şiddet eylemlerine girişmişlerdir⁴⁸. Şiddet yanlısı anarşistler, kullandıkları enstrümanların ancak devlet ve iktidar gibi bireylerin özgürlüklerini kısıtlayan ya da ortadan kaldıran sistemlerin yok edilmesi ve kendilerine yönelen şiddetin son bulması halinde biteceğini işaret etmişlerdir.

Anarşist düşüncenin şiddete bakış açısında bu denli farklılıklar olmasına rağmen günümüzde anarşizm ve terör kavramları sıklıkla bir arada hatta zaman zaman eş anlamlı olarak kullanılmaktadır⁴⁹. Bunun temel sebeplerinden biri 1881 yılında gerçekleştirilen Anarşist Kongre'dir. Londra'da gerçekleşen kongrede kurulu düzenin temsilcilerinin konumu ne olursa olsun öldürülmesinin meşru olduğu kararı alınmıştır⁵⁰. Bu durum zamanla şiddetin halk tarafından anarşizmin mütemmim cüzü olarak görünmesine neden olmuştur.

⁴⁸ Tok, N. (2013). Siyasal İdeolojiler. Siyaset Bilimi. içinde Ankara: Orion Kitabevi, 164.

⁴⁹ Yayla, A. (1990). Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 335-385.

⁵⁰ Merriman, J. M. (2016). *The Dynamite Club: How a Bombing in Fin-de-Siècle Paris Ignited the Age of Modern Terror*. Yale: Yale University Press, 63.

Eylem Yoluyla Propaganda ve Terör

Terör, “siyasal bir amaçla, bombalama, öldürme ve adam kaçırma gibi güç kullanımını içeren şiddet eylemleri⁵¹” olarak tanımlanmaktadır. Bu eylemler neticesinde hedefledikleri kitleyi yıldırma, korku iklimi yaratma ve motivasyonlarını azaltma amaçlanmaktadır. İlk kez Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan -iktidarın uyguladığı- sistematik şiddeti tanımlamak için kullanılan terör kavramı 19.yüzyılda devlet dışı aktörler tarafından uygulanan şiddet içerikli eylemleri de kapsar hale gelmiştir⁵². Kavramın ortaya çıkışı yakın bir tarihi işaret etmektedir. Bununla birlikte terör uygulamalarının ilk örnekleri iki bin yıllık geçmişe sahiptir⁵³. Bu şiddet içerikli uygulamalar çeşitli grupların yaşadıkları öne sürdükleri haksızlıklara karşı mücadele yöntemi ya da intikam eylemi olarak ortaya çıkmaktadır. Kavrama hayat veren Fransız İhtilali sonrası iktidarda olan Jakobenler terör uygulamalarını iktidar eliyle gerçekleştirmiş olmakla birlikte modern anlamda terör daha ziyade otoritelere ya da otoritelere destek veren kitlelere yönelmektedir. Jakoben terörünün günümüzdeki terör ile ortak yanı haksızlık yarattığı bilinen kitlelere yönelik intikam içermesi olarak ifade edilebilir. Bir şiddet hareketini terör eylemi olarak nitelendirmek için o eylemde görülen birtakım ortak özellikleri Yayla (1990) şu şekilde sıralamaktadır⁵⁴:

Terörizm temel olarak siyasi içerikli şiddettir. Adi şiddetten farkı, siyasi amaçlara özgülümlü olmasıdır. Bu nedenle söz konusu eylemlerde şiddet amaç değil araçtır. Bu şiddet eylemi nizami harp mantığı ile de uyuşmamaktadır. Zira savaşta amaca ulaşmak doğrultusunda birtakım yerlere fiziksel zarar vermek ön plandayken, terör faaliyetinde psikolojik zarar vermek öncelikli amaçtır. Terör eylemleri beklenmedik bir anda tahmin edilemeyecek biçimde ortaya çıkan şiddet hareketlerinden oluşmaktadır.

Teröristler, amaçlarını gerçekleştirebilmek adına yalnızca otoritelerin temsilcilerini değil, halkın büyük bir kısmının hedef alabilmekteledir. Böylelikle halkın otoriteye olan güveninin azaltılması, korku ve panik iklimi yaratılması amaçlanmaktadır.

⁵¹ Mango, A. (2005). *Türkiye'nin Terörle Savaşı*, çeviren Azizoglu, O. İstanbul: Doğan Kitap, 12.

⁵² Öktem, E. (2004). ULUSLARARASI HUKUKTA TERÖRİZM Tanım sorunu ve milli bağımsızlık hareketleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 133-147.

⁵³ Horsley, R. A. (1979). The Sicarii: Ancient Jewish Terrorists. *The Journal of Religion*, 435-458.

⁵⁴ Yayla, A. (1990). Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 337-342.

Terörist faaliyetler hiçbir kural ile sınırlandırılmamıştır. Ahlak ya da hukuk kuralları teröristleri bağlamamaktadır. Zira teröristler istediklerini bu normlar çerçevesinde elde edemediklerini düşündükleri için şiddete başvurmaktalardır. Bu nedenle mevcut normları kabul etmeleri mücadelenin başlamadan bitmesi anlamına gelmektedir.

İdeoloji, terör içerikli şiddetin önemli bir parçasıdır. Sanılanın aksine sol radikal görüşlere özgü değildir. Siyasi yelpazenin hemen her kısmından ortaya çıkması mümkündür. Bu eylemler ile aynı düşüncedeki kişilerin motivasyonunun artırılması, hedefe olan inançlarının güçlendirilmesi, yeni faaliyetlerin yaratılmasına zemin hazırlanması amaçlanmaktadır.

Altuğ (1995) bu özelliklere ek olarak terörün; yeni ve benzersiz eylemler içerdiği, tarafsız kalmayı mümkün kılmadığını, vahşi yöntemler barındırdığı, kendisini en iyi seçenek olarak gösteren bir intikam eylemi olduğunu belirtmiştir.

Önde gelen anarşistlerin benimsediği şiddet eylemleri ya da anarşistler tarafından ifade edildiği şekliyle eylem yoluyla propaganda, zamanla terör ile anarşizmin bağdaştırılmasına yol açmıştır. Başta eylem yoluyla propaganda kavramının mucidi Malatesta olmak üzere anarşist düşünürler ve eylemcilerin faaliyetleri halk üzerinde çeşitli tesirlere neden olmuştur. Bu sayede siyasal şiddet terörizme dönüşürken, şiddet eylemleri siyasi amaçları halka tanıtmak, kitleleri ve iktidarları etkilemek için önemli araçlar olarak değerlendirilmeye başlanır. Devrime giden yolda fikirlerinin etkisini ve onlara verilen desteğin artmasının ancak eylemle olacağını düşünen anarşistler, 19.yüzyılın sonlarından itibaren dünyanın dört bir yanında şiddet içeren eylemler düzenlemişlerdir. Anarşistler düzene yönelen şiddetin devrimci motivasyonu ve halk desteğini yükselteceğinden emin olarak giriştikleri bu eylemler sonucunda halk ve otoriteler tarafından terörist olarak tanımlanmaya maruz kalmışlardır. Eylem yoluyla propaganda görüşünü savunan anarşistler şiddetin yozlaşmış düzeni ortadan kaldırma hevesini artıracığını, halkın kendi saflarına katılacağını düşünmüşlerdir. Oysa kendilerini bağlayan hiçbir norm olmayan anarşistlerin eylemleri halkta panik ve tedirginlik yaratmıştır. Başta Malatesta olmak üzere şiddet kullanımını meşru gören anarşistler, bu hakkı devletin uyguladığı sömürücü politikalar neticesinde kazandıklarını ifade etmişlerdir. Özgürlüğe giden yolda devletin uyguladığı tüm şiddet biçimleri anarşistlere aynı biçimde karşı koyma hakkını vermiştir.

19.yüzyılda Rusya adeta bu anarşist şiddet hareketlerinin laboratuvarı gibidir. Anarşist Rus Devrimciler (Narodovoltsy), Halkın İradesi Hareketi

(Narodnaya Volya) ve Sosyal Devrimci Parti eylem yoluyla propaganda anlayışının terör ile arasındaki çizginin bulanıklaşmasına neden olacak eylemler gerçekleştirirler. Bu dönem devrimcilerin takip ettiği anarşist düşünür Bakunin, Devrimci Kateşizm eserinde “seçkin hedeflere yönelik terör eylemlerinin gerçekleştirilmesi” ve “devrimcilerin amaçları uğruna acımasız ve soğukkanlı biçimde her zaman ve herkesi öldürmeye hazır olmaları” gerektiğini belirtmektedir⁵⁵. Bakunin’in devrimci şiddet düşüncelerinin esin kaynağı ise şüphesiz Neçayev’dir.

Neçayev devrime hizmet eden her tür eylemin meşru olduğu düşüncesiyle eylem yoluyla propaganda geleneğinden sapmıştır. Neçayev otoritelere yönelen klasik anarşist eylemler olan suikast ya da bombalı saldırılar yerine kendi yoldaşlarına ya da tarafsız vatandaşlara dahi yönelen çeşitli eylemlere girişmiştir. Çevresindeki kişiler için manevi değere sahip olan eşyaları dahi çalıp şantaj yapma yoluna giden Neçayev, devrimcileri kendi hizbine çekmeyi amaçlamıştır⁵⁶. Uydurma hikayeler ile devrimcileri kandırmak ve daha fazla insanı kendi saflarına çekmek, yetkililerle çatışmalara girmek, insanların radikal eylemlere iyice bulaşmasını sağlamak, devrim için her türlü yolu mubah görmek, insanların mallarını ve dokümanlarını devrim için çalmak ve kullanmak, ılımlı yandaşlara daha fazla devrimci yayınlar göndermek, insanların belgeleriyle onlara şantaj yaparak devrim adına kullanmak, kendi yoldaşlarını, iradesine bağlamak amacıyla cinayete itmek ve suç işletirmek, Neçayevcilik adıyla temel özellikleri olarak kendini göstermiştir⁵⁷. Rus Çarına düzenlenen suikasti destekleyen Neçayev, eylemleri için ömrünü hapiste tamamlamak zorunda kalan bir anarşisttir. Günsoy (2009) Neçayev’in Robespierre gibi insanları özgürleştirmek için terörden medet uman, bu nedenle otoriter duruşu olan bir karakter olduğunu ifade etmiştir. Eylemlerini gerçekleştirirken kendisini kısıtlayan hiçbir norm olmayan ve her tür eylemi meşru sayan Neçayev, devrimci amaçlara ulaşmak için yapılan eylemlerin en onurlusunu siyasi suikastler olarak ifade etmiştir⁵⁸. Devrimin otoriteye hizmet eden herkesin ortadan kaldırılması ile başarıya ulaşacağını ifade eden⁵⁹ Neçayev’in, “Halkın hayatında bir dizi ümitsizce, çılgınca suikastlarla ortaya çıkmalıyız ki, onda gücüne inanç

⁵⁵ Türkiye Barolar Birliği [TBB]. (2006). *Türkiye ve Terörizm*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 48.

⁵⁶ Gülsoy, B. (2009). *Anarşizm Düşüncesinin Şiddet Hareketleri ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkisi*. Ankara, 55.

⁵⁷ Avrich, P. (2003). *Anarşist Portreler*. çeviren Akınhay, O. Ankara: Doruk Yayınları, 67.

⁵⁸ Akyol, T. (2005). *Politikada Şiddet*. İstanbul: Truva Yayınları, 178.

⁵⁹ Çitlioğlu, E. (2005). *Gri Tehdit Terörizm*. Ankara: Ümit Yayınları, 58.

sağlayalım, onu uyandıralım, birleştirelim ve zafere ulaştıralım ⁶⁰” ifadesi ile eylemleriyle devrimciler için motivasyon, tiranlar için yıkım yaratmayı hedeflediği görülmektedir.

Bakunin’in takipçilerinden Morozov, Tikhomirov ve Romanenko Neçayev çizgisini takip etmiştir⁶¹. Bu isimler 19.yüzyılda Çarlık Rusya’da gerçekleşen kitlesel tutuklamalar, vahşi müeyyideler ve kesintisiz uygulanan idamlar nedeniyle ama özellikle de devrimci mücadeleyi olumlu etkileyeceğine dair inançla terör faaliyetleri gerçekleştirmeyi uygun bulmuşlardır. Ayrıca bu eylemlerin iktidarın panik içinde çözülmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir⁶². Narodnaya Volya ve Sosyal Devrimci Parti terör faaliyetlerinin meşruluğuna parti programlarında yer verirken, Sosyal Devrimci Parti’nin silahlı kanadı “Savaşçı Teşkilat” bu eylemleri gerçekleştirme kararlarını alma yetkisine sahip bir örgüt olarak kurulmuştur. Aynı yıllarda kurulan Saiksizler (Bezmotivniki) örgütü Rusya’da toplumun hemen her kesimini hedef alan terör eylemleri gerçekleştirmiştir. Bu örgüt “burjuvalara ölüm” sloganıyla gerçekleştirdikleri eylemler ile terör eylemlerinin temel özelliklerinden olan halkta korku ve panik yaratma amacını gerçekleştirmek için hedeflerini rastgele seçmişlerdir⁶³.

Tüm bu eylemlere rağmen Rusya’da anarşistlerin yapmış oldukları şiddet eylemleri halk üzerinde etkili olmamış ve devrimciler ne kadar cinayet işlerlerse, ölümü ne kadar göze alırlarsa alsınlar, halk kendilerini desteklememiştir. Aksine halk yaratılan şiddetten ürkerek, kendi kaderini bu teröre ya da yıkıma teslim etmemişlerdir⁶⁴. Bu durum 19.yüzyılda anarşist devrimci şiddet hareketlerinin en yoğun yaşandığı ülke Rusya’da şiddetin anarşist amaçlara ulaşma konusunda yeterli olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Amacı tüm otoriteleri ve tahakküm araçlarını ortadan kaldırarak insanların yalnızca insan olmalarından kaynaklanan özgürlüklerini tesis etmek

⁶⁰ Akyol, T. (2005). *Politikada Şiddet*. İstanbul: Truva Yayınları, 151.

⁶¹ Türkiye Barolar Birliği [TBB]. (2006). *Türkiye ve Terörizm*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 35.

⁶² Altuğ, Y. (1987). Terörizm Sorunu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 47-99.

⁶³ Türkiye Barolar Birliği [TBB]. (2006). *Türkiye ve Terörizm*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 35-36.

⁶⁴ Akyol, T. (2005). *Politikada Şiddet*. İstanbul: Truva Yayınları, 169.

olan anarşist ideoloji, bu düzeni yaratabilmek adına çeşitli mücadele araçlarını bünyesinde barındırmıştır. Anarşist düşünürlerin hemen hepsi özgürlük, eşitlik, sömürünün ortadan kaldırılması ve adil bir toplumun yaratılması üzerine uzlaşmış olmakla birlikte bu düzenin nasıl kurulacağına dair fikir ayrılıkları her zaman tartışma konusu olmuştur. Anarşist düşünürlerin bir kısmı sivil itaatsizlik yoluyla devletin, dolayısıyla da tahakkümün ortadan kalkacağını savunmaktadır. Buna karşın içlerinde Bakunin ve Kropotkin gibi anarşizmin kurucularının da olduğu bir hizip şiddetin anarşist amaçları gerçekleştirmenin tek yolu olacağını ifade etmişlerdir.

Anarşistler içinden şiddeti bir mücadele aracı olarak tercih etmeyen düşünürler şiddet yerine itaatsizliği ikame etmişlerdir. Bu düşünceye göre devletin taleplerinin yerine getirilmemesi bir süre sonra devletin etkisiz kalmasını sağlayacaktır. Bu nedenle yapılması gereken tek şey otoritenin emirlerine uymamaktır. Bu düşünürler anarşizmin temel değerleri olan özgürlük, eşitlik, insana olan iyimser bakış açısı ve insan hakları gibi kavramların şiddet ile bağdaşmayacağını, şiddet kullanımının otoritelere ait olduğunu ifade etmişlerdir. Devrim için bile olsa şiddet kullanımının yeni şiddetleri doğuracağı, böylelikle otoritelerin meşru müdahale hakkı kazanarak devrimin imkansız hale geleceğini ifade etmişlerdir. Her bireyin başlı başına bir değer olduğunu savunan pasif anarşistler, bu nedenle bireylerin hak ve hürriyetlerine dokunacak eylemlerin anarşizm düşüncesi ile ters düşeceğini ifade etmişlerdir. Henry David Thoreau ve Proudhon bu düşüncenin öncüleri olarak anarşist mücadelenin şiddet içermemesi gerektiğini öne sürmektelerdir.

Anarşizmin şiddet kullanımını meşru görmeyen kanadı içinde şiddet kullanımı mutlak bir zorunluluk içermedikçe uygun görülmemektedir. Zira insanın iyi ve erdemli doğası ile şiddet çelişmektedir. Pasif anarşistler bu konuda fikir birliği içindedir. Oysa şiddeti devrimin bir aracı olarak tanımlayan anarşistler içinde şiddet eyleminin hedefi ya da ölçüsü konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Örneğin Bakunin, Kropotkin, Malatesta ve Johann Most şiddetin devrimsel bir araç olduğu konusunda hemfikirlerdir ve bu şiddetin hedefinin otoritenin temsilcileri olduğunu belirtmektelerdir. Bu kapsamda anarşistler devlet görevlilerine ya da otoriteye hizmet edenlere yönelik şiddet içeren eylemlerde bulunmalı, böylelikle eylem yoluyla propaganda gerçekleştirmelidir. Böylelikle devrimcilerin mücadeleye olan inancı artacak, halkta sempati yaratılacak ve tabii iktidarın korku ve panik içinde olması sağlanacaktır. Devrim ancak bu şekilde gerçekleşecektir. Üstelik şiddet yanlısı anarşistlere göre bu eylemler anarşist değerlere karşıt değildir. Aksine anarşist

değerlerin ortadan kaldırılmasını engelleyen, bireyleri özgürleştiren bu eylemler anarşist değerleri içinde barındırmaktadır. Zira devlet şiddeti ile anarşist şiddet arasında farklar vardır. Devlet tahakküm altına almak, insan doğasını yozlaştırmak ve insanları köleleştirmek amacıyla şiddete başvurmaktadır. Oysa anarşistler devletin bunu yapmasını engellemeyi amaçlamaktadırlar. Böylelikle anarşist şiddet devlet şiddetinden farklı olarak meşru ve gereklidir. Hatta devrimin ve özgürleşmenin temel şartını oluşturan eylemleri bünyesinde barındırmaktadır.

Anarşizmin şiddeti temel ve yegane araç olarak gören radikal kanadı ise eylemlerde yalnızca devlet temsilcilerinin hedef alınması ya da bireysel suikastler ile yetinilmesini savunmamaktadır. Neçayev, Morozov, Tikhomirov ve Romanenko gibi anarşistler eylemlerin kitleleri derinden etkilemesi gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle gerekirse rastgele birinin hedef alınması ve toplumda infial yaratılması amaçlanmalıdır. Bu anarşistler şiddet yanlısı anarşistlerin iktidar sahiplerine gerçekleştirdiği suikastler, adam kaçırmalar ya da bombalı saldırıların yanında mevcut düzenin bozulmasına neden olacak eylemlerin de düzenlenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bu görüş özellikle 19.yüzyılın son çeyreğinde etkili olmuş ve anarşizmin terör ile bağdaştırılmasına neden olmuştur. Özellikle Rusya'da kurulan çeşitli partiler ve örgütler devrimci amaçlara ulaşma misyonu ile terör faaliyetleri gerçekleştirmiş ve halkın otoritelerden uzaklaşmasını amaçlamıştır. Bununla birlikte kitleler mevcut düzenin barındırdığı çelişkileri, anarşist eylemcilerin inşa etmeye çalıştığı düzen için kullandığı araçlara tercih etmiş ve şiddet içerikli eylemler gerçekleştiren anarşistler elde etmeyi amaçladıkları halk desteğini almaktan uzak kalmışlardır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ü. (2012). *Anarşizm*. İstanbul: Metamorfoz.
- Akyol, T. (2005). *Politikada Şiddet*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Altuğ, Y. (1987). Terörizm Sorunu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 47-99.
- Altuğ, Y. (1995). *Terörün Anatomisi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Avrich, P. (2003). *Anarşist Portreler*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Bakunin, M. A. (1842). Die Reaktion in Deutschland. *Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*.
- Bakunin, M. A. (1971). *Revolutionary Catechism*. (S. Dolgoff, Çev.) Geneva.
- Baradat, L. P. (2012). *Siyasal İdeolojiler Kökenleri ve Etkileri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Benlisoy, F. (2010). Anarşizm Gönüllü Düzene Övgü. *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. içinde İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Candan, K., & Bilgin, M. (2011). Sivil İtaatsizlik. *Yasama Dergisi*, 57-94.
- Carter, A. (1978). Anarchism and Violence. *Nomos*, 320-340.
- Çitlioğlu, E. (2005). *Gri Tehdit Terörizm*. Ankara: Ümit Yayınları.
- Dursun, Y. (2011). Şiddetin İzini Sürmek: Şiddet Nedir? *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 1-18.
- Erkızan, H. N. (2002). Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel-Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz. *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi: Anarşizm*, 47-60.
- Gage, B. (2009). *The Day Wall Street Exploded: A Story of America in its First Age of Terror*. New York: Oxford University Press.
- Göze, A. (2009). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Gülsoy, B. (2009). *Anarşizm Düşüncesinin Şiddet Hareketleri ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkisi*. Ankara.
- Güzel, C. (2002). *Silinen Yüzler Karşısında Terör*. Ankara: Ayraç Yayınları.

- Herngren, P. (1993). *Path of Resistance, The Practice Of Civil Disobedience*. Philadelphia: New Society Publishers.
- Horsley, R. A. (1979). The Sicarii: Ancient Jewish Terrorists. *The Journal of Religion*, 435-458.
- Jenco, K. L. (2003). Thoreaus's Critique of Democracy. *The Review of Politics*, 355-381.
- Kapani, M. (1989). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kırlı, Ö. (2015). Sivil İtaatsizlik ve Henry David Thoreau. *Akademik Bakış Dergisi*, 445-459.
- Kropotkin, P. A. (1999). *Ekmeğin Fethi*. (M. Beyhan, Çev.) Ankara: Öteki.
- Kropotkin, P. A. (2001). *Anarşi, Felsefesi ve İdeali*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P. A. (2013). *Anarşist Ahlak*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Kaos.
- La Boétie, E. D. (2011). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*. (M. A. Ağaoğulları, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Malatesta, E. (1899). The Anarchists' Task. *La Question Sociale*.
- Mango, A. (2005). *Türkiye'nin Terörle Savaşı*. (O. Azizoğlu, Çev.) İstanbul: Doğan Kitap.
- Marshall, P. (2003). *Anarşizmin Tarihi İmkânsız İstemek*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: İmge Yayınevi.
- May, T. (2000). *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*. (R. Ögdül, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Meriç, C. (1981). *Bir Facianın Hikayesi*. Ankara: Umran Yayınları.
- Merriman, J. M. (2016). *The Dynamite Club: How a Bombing in Fin-de-Siècle Paris Ignited the Age of Modern Terror*. Yale: Yale University Press.
- Morland, D. (1998). Anarşizm, İnsan Doğası ve Tarih. J. Purkis, & J. Bowen içinde, *21.Yüzyıl Anarşizmi Yeni Bin Yıl İçin Ortodoks Olmayan Fikirler* (Ş. S. Kaya, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Nechayev, S. (1989). *Catechism of a Revolutionary*. Londra: Violette Nozieres Press.
- Novak, D. (1954). Anarchism and Individual Terrorism. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 176-184.

- Öktem, E. (2004). ULUSLARARASI HUKUKTA TERÖRİZM Tanım sorunu ve milli bağımsızlık hareketleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 133-147.
- Özbudun, S. (2008). Şiddet ve Kapitalizm: Antropolojik Bir Bakış. *Toplum ve Hekim*, 450-461.
- Proudhon, P.-J. (1979). *The Principle of Federation*. Toronto: University of Toronto Press.
- Richards, V. (1999). *Errico Malatesta Hayatı ve Fikirleri*. (Z. Kiraz, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Taylan, Ö. (2014). *Anarşizmin Felsefi Kökenleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Thoreau, H. D. (2001). Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine. *Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik* (Y. Coşar, Çev., s. 29-53). içinde İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tok, N. (2013). Siyasal İdeolojiler. *Siyaset Bilimi*. içinde Ankara: Orion Kitabevi.
- Torun, Y. (2007). *Klasik Anarşizm: Godwin, Proudhon, Bakunin, Kropotkin*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Türkiye Barolar Birliği [TBB]. (2006). *Türkiye ve Terörizm*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*. (L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınlar.
- Yayla, A. (1990). Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 335-385.

ANARŞİZMİN İKİ YÜZÜ: İTAATSİZLİK YAHUT ŞİDDET
THE TWO FACES OF ANARCHISM: DISOBEDIENCE OR VIOLENCE SUMMARY
Tamer KÜÇÜKYAĞCI

240